

Катарина Штурценегер

СРБИЈА КРАЈЕМ 1915. ГОДИНЕ / ТМУРНИ ДАНИ

СВЕТЛОСТ У БАЛКАНСКИМ ПРЕВИРАЊИМА

(историјска студија)

ЕДИЦИЈА
СРБИЈА 1914–1918

Уредник
Зоран Колунџија

Наслов изворника
SERBIEN AM JAHRES-ENDE 1915, C. Sturzenegger, Zürich
DUNKLE TAGE, C. Sturzenegger, Zürich

LICHT IN DIE WIRRWEN DES BALKANS – eine historische studie
von C. Sturzenegger, Zürich 1917.

Превод са немачког
Зорана Козоморић

Copyright © ИК Прометеј, Нови Сад, 2025.

Издавање *Едиције Србија 1914–1918* подржали су

Министарство културе и информисања Републике Србије

Град Нови Сад – Градска управа за културу

[Ставови аутора изнети у књизи, не изражавају ставове
органа који је доделио средства за суфинансирање]

КАТАРИНА ШТУРЦЕНЕГЕР

СРБИЈА
КРАЈЕМ 1915. ГОДИНЕ
ТМУРНИ ДАНИ

СВЕТЛОСТ У БАЛКАНСКИМ
ПРЕВИРАЊИМА

Историјска студија

ПРОМЕТЕЈ
НОВИ САД

РТС

РАДИО-ТЕЛЕВИЗИЈА СРБИЈЕ
БЕОГРАД

АРХИВ ВОЈВОДИНЕ

АРХИВ
ВОЈВОДИНЕ

SERBIEN AM JAHRES-ENDE

1915

Dunkle Tage

VON
C. STURZENEGGER
ZÜRICH

Druck:
POLYGRAPHISCHES INSTITUT A.-G.
Zürich.

СРБИЈА
КРАЈЕМ 1915. ГОДИНЕ

ТМУРНИ ДАНИ

Увод

Када сам завршавала други том своје књиге о Србији, мучиле су ме мрачне слутње – видела сам нове, злокобне нападе и ударе на права и слободу на смрт осуђене Србије и српског народа. Те слутње су се обистиниле – брже и снажније него што је ико могао замислити. Под изговором „освете за Сарајево“ – а заправо се радило о плановима за инвазију и анексију припреманим годинама уназад – огромна немачко-аустроугарска војска се скупила дуж Дрине, Саве и Дунава. Три дана и три ноћи трајала је жестока паљба тешке артиљерије из више од 2000 топова, како би се омогућио прелазак на српску територију, с намером да читава Србија, њено тело и сви њени удови, буду у потпуности уништени. Да би од самог почетка биле сасвим сигурне у успех, ове огромне армије су се удружиле са пљачкашки настројеним Бугарима, чији превасходни циљ је била Македонија.¹

Тако је Србији, малом непријатељу опкољеном са четири стране, на фронту дужине преко 1000 километара, што одговара двострукој удаљености од Роршаха до Женева, била намењена неизбежно трагична судбина.

И храст се ломи када га оборе прејачке олује. Тако је било и овде.

Упркос лавовској борби, танка линија српске одбране, распоређене дуж тако дугачког фронта, морала је да устукне пред надмоћним формацијама четири непријатељске силе, повлачећи се све до крајњих граница своје матице. Данас се,

¹ B.: Licht in die Wirren des Balkans von C. Sturzenegger, Цирих 1917.

прогнани на туђе тло, боре да не умру од глади, ишчекујући шта ће им будућност донети...

Никада се драма није одиграла са толико ужаса – стога мора и треба бити забележена, кроз аутентичне извештаје и хронолошким редом, што се овде и чини. Овај запис служи и као допуна већ објављених књига *Србија 1912/13.* и *Србија 1914/15.*

Цирих 1917/18.

К. Штурценејер,
новинарка

Распоређивање огромне војске и разлози за нову велику офанзиву. Снага трупa.

Када је у новембру-децембру 1914. Србија по трећи пут победила аустријску војску² и бацила је назад преко Дрине, Саве и Дунава, а у борбама око Авале и Београда заробила 40.000 војника, аустријска страна је за Винер фраје пресе изјавила: *Смајрамо да је наша казнена експедиција у Србији завршена и заједно повлачимо своју војску.*

Чињеница је да после тога више није било већих акција међу сукобљеним странама. Неко време је владало благотворно затишје, које је искоришћено за лечење и оспособљавање рањених и болесних и одмор исцрпљене војске, која се налазила на граници, али није имала друге активности.

Тако је било пуних десет месеци, од децембра 1914, односно јануара 1915. до септембра исте године.

Онда су изненада, дуж Дрине, Саве и Дунава, концентрисане огромне, моћне оружане снаге. Са 17 дивизија и три пута надмоћнијом артиљеријом, Централне силе су планирале да отпочну борбу са Србима. Осим тога, придружило им се још 8 бугарских дивизија, од којих је свака појединачно била дупло јача од сваке немачке.

Већ је из начина на који су биле распоређене снаге јасно произлазило да је овог пута намера да се у потпуности и дефинитивно уништи и разбије српска држава, а њено уништење је било неопходно како би се ослободио пут ка Цариграду и Персији, што је био давнашњи циљ Средње Европе.

² В.: *Serbien 1914/15.* од исте ауторке.

Да је то тако, више пута је потврдила немачка штампа, посебно када је истицала: Покоравањем Србије остварили бисмо први корак ка свом циљу, наиме, директном повезивању Северног и Балтичког мора са Персијским заливом, што, наравно, истовремено значи да постајемо глобално позиционирана светска сила. Јер, када се коначно домогнемо ове главне европске трансверзале, искључићемо и оне-могућити Западну Европу да са светом тргује преко Гибралтара, пошто би увоз и извоз дугим морским путем до Индије у односу на краћи копнени пут трајао 4–6 недеља дуже. Када би Централна Европа у свом поседу држала ову главну копнену линију, могла би, осим тога, да уклони и скрајне сваког нежељеног конкурента. Била је то несумњиво критична тачка и стварни разлог за поковавање и гашење Србије, која се нашла на путу. А пошто се Србија током борби с Аустријом 1914. држала храбро, снажно и јуначки, било је неопходно поступити једнако храбро и жестоко напасти моћном силом, при чему је Сарајево послужило као одличан изговор за најбруталније поступке.

Као потврду овог становишта, овде наводим уводник који је 22. октобра објављен у Цириху, а који на стручан и непристрасан начин говори у прилог наведеним чињеницама.

Велики балкански правац³

Оно што се у овом тренутку дешава на Балкану, а што се заправо одавно догађа, многима се, сасвим сигурно, чини као нерешива загонетка, као ужасан хаос. Код нас се ретко ко озбиљно потрудио да Балкан изучава без предрасуда, иако је, како данас поново видимо, много ближе повезан с нашим сопственим судбинама него што бисмо желели да верујемо. Једна реченица, међутим, одавно је добро позната сваком детету – она о бурету барута, у које је довољно да упадне само једна варница, па да букне цела Европа. На питање о разлозима, обично се одговарало причом о политичком окршају великих сила. Али одакле потиче тај политички сукоб? Он има исти основ као и свака политика уопште: државно-економске односе.

Када су у XIV веку Турци изашли из азијских степа и започели освајање Балкана, а касније стигли и пред врата Беча, Аустрија је била главни актер тих догађаја. Њен утицај на развој прилика на Балкану је до дана данашњег остао пресудан. Како су јој за ширење на запад постављене непремостиве границе, усмерила је своје деловање ка југоистоку. Због тога су у Бечу и Будимпешти основане одлично организоване академије за извоз и оријенталистику, на којима се изучавају језици, обичаји и начини трговања, економски и политички односи Блиског истока и школују трговачки представници и дипломате. Због тога постоје и дугогодишње тежње да се стигне до Солуна и освоји Албанија, како би се,

³ *Neue Züricher Zeitung*, бр. 1412 од 22. октобра 1915.

поред Јадрана који је, захваљујући поморској моћи Венеције, одавно био у италијанским рукама, а од недавно постао веома омиљен, преко Егејског мора обезбедила директна веза са Оријентом. Због тога је и анексија Босне и Херцеговине, коју је супротна страна прихватила с огорчењем, представљала прву етапу на путу ка Оријенту. Због тога се воде и дуготрајне економске, а сада и политичке борбе и сукоби са Србијом, која Аустрији стоји на путу, баш као што Белгија представља препреку немачком продору на Ламанш.

Када се Немачка средином прошлог века ослободила зависности од Аустрије, задржала је опште смернице њене стратегије. И Немачка се, због несавладивих препрека на западу, усмерила ка југоистоку. Како би избегла сукоб са суседом, за којег су је везивали више заједнички интереси него нарочите симпатије, отворила је, нешто северније, паралелни пут, који је водио преко Цариграда до Месопотамије и Персијског залива. Још је млади Молтке у Цариграду вредно изучавао војне науке. Мехмед Али-паша, поражени противник Црне Горе у великом двоипогодишњем рату 1876/78, а касније гувернер у горњој Албанији, био је родом из Магдебурга. Бизмарк је подржавао Турску колико год је могао, а Фон Голц је до своје смрти тамо био на дужности. Цар Вилхелм је, у знак сећања на своју службену посету, даровао чесму испред цркве Свете Софије, а у Палестини се појавио са великом помпом. Због тога су багдадску железницу немачким новцем градили немачки инжењери. Због тога је Енглеска, плашећи се за судбину Суецког канала и Индије, тежила да узме под своје Египат и тако затвори излаз на Персијски залив. Због тога је потписан споразум о подели Персије између Енглеске и Русије.

Ове аустријске и немачке тежње ка ширењу и доминацији на Оријенту су се, на осетљив начин, укрстиле с настојањима Енглеске да очува делом вековне поседе и природним стремљењима Русије, која на свом огромном пространству, има само мали број лука на „хладним“ морима која зими

смрзавају, због чега већ вековима тежи да изађе на топло, прелепо Средоземље које повезује државе древних култура. Због тога је настао, иначе не тако очекивани, савез између Енглеске и Русије, којем је Француска, из добро познатих разлога, лако могла и морала да се придружи. Али и Италија се, услед својих старих амбиција према Леванту, о чему сведоче и италијанске трговачке школе у Скадру и другим албанским местима, морала позиционирати као оштар противник Аустрије чим је отпочела борба за Оријент. (Трст и Тренто су само пароле за широке масе.) Наравно, Италија далматинско-албанску обалу хоће само за себе и не жели да је дели са Србијом и Грчком; отуда њен више него млак став у временима великог српског страдања. Србија и Црна Гора, које не могу очекивати милост од Аустрије, боре се за опстанак до последњег даха. Међутим, настојање Аустрије да стигне до Солуна морало је изазвати противљење Грка, у чијим рукама се налази, што је својим ставом јасно изразио народни трибун Венизелос. Династичке везе и страх од немачког мача мотивишу краља и мањину у парламенту да заузму другачији став, који се, међутим, још увек не може сматрати коначним.

Балкански савез, који је победио Турску и који се могао развити у велику силу која изазива страх, потпуно би осујетио аустријске и немачке тежње ка Оријенту; стога је свим средствима морао бити разбијен у најкраћем могућем року. Главни заступник аустријске експанзије на Исток, престолонаследник надвојвода Фердинанд, успео је да наговори бугарског цара Фердинанда, који је био наклоњен Аустрији, да се дигне на оружје против Србије и започне братоубилачки рат. Аустрија је тријумфовала, упркос бугарским ранама. Семе раздора било је посејано, а надвојвода Фердинанд се, на за Србе најсветији дан, помпезно појавио у Сарајеву, граду који су сматрали симболом свог наслеђа и достојанства. Искра је пала на буре барута. Непосредно пре тога Немачка је издвојила и утרוшила респектабилну суму од милијарду

марака за ратно наоружање. Званична Бугарска, упркос томе што је своје ослобођење од турског јарма дуговала Русији, сада је лако прешла на страну Аустрије и Немачке. Она је као клин уметнута између Русије, која тежи ка Мраморном мору, и Србије на коју се ослања. Кроз бугарска врата, а касније можда и преко Солуна, отвара се пут од Берлина и Беча ка Багдаду. Румунија се налази између чекића и наковња (узгред, слично као Холандија) и, бирајући између група чији се главни правци укрштају, не усуђује се да стане ни на чију страну. На крају крајева, судбину балканских држава мање ће одредити њихови сопствени успеси, а више победник супротстављених групација великих сила. Ипак, може се замислити сценарио да, као код тврдоглавих шаховских противника или рвача, дође до „ремија“; у том случају, фигуре би остале на позицијама које заузму током предстојећих балканских догађања. Ако Немачка и Аустрија успеју да задрже велики пут ка Оријенту, циљ њихових стремљења биће остварен и задовољно ће вратити мачеве у корице. Даље напредовање у том правцу могу препустити будућим генерацијама. Међутим, Енглеска мора, како би сачувала своју моћ, по сваку цену још данас да заустави ово напредовање, јер ће касније то тешко успети да оствари.

Ово су, ако се посматра непристрасно, без предрасуда и извртања, кључне тачке око којих се врте догађаји које данас проживљавамо. Зато се сада, када Балкан гори, каже да је Велики рат достигао свој врхунац.

Ратна дејства од 6. до 23. октобра 1915. (Српски извори)

Након систематског бомбардовања цивилног становништва у пограничним градовима непријатељским авионима, које је трајало четрнаест дана, непријатељ је 6. октобра започео интензивну артиљеријску паљбу из топова великог калибра, 305 па чак и 380 милиметара, на наше положаје дуж Саве и Дунава. Заштићен разорном ватром, покушао је да пребаци део претходнице на нашу обалу. Сви ови напади били су одбијени снажним отпором наших јединица. После хиљада испаљених граната, непријатељ је 7. октобра успео да убади делове својих трупа код Рама, Београда, Забрежја и северно од Шапца. Најжешћи напори уложени су за прелазак преко реке код Београда, где је испаљено преко 50.000 граната. Упркос томе, наше јединице су држале своје положаје. Исцрпљујуће борбе су настављене током 7. октобра на свим линијама фронта. Иако су наши војници изводили енергичне противнападе, због ширине фронта, непријатељ је успео да пређе Саву код Београда преко Аде Циганлије и 8. октобра заузме положаје западно од Београда. На источној страни града борбе су се од Дунавског кеја наставиле у уличним сукобима и непријатељ све до 9. октобра није успео да се пробије. Тада им је пошло за руком да заузму велики Врачарски плато. У међувремену, захваљујући својој артиљерији, непријатељ је успео да учврсти положаје код Забрежја и Рама, као и на гребену северно од Костолца, између Млаве

и Мораве. Северно од Шапца, код села Дреновац, није се померио ни корак од обале. По местима која је изабрао за прелазак, бројности трупа, као и чињеници да су се на том делу налазиле искључиво немачке јединице, могло се закључити да ће непријатељ усмерити своје главне операције кроз долину Мораве. Борбе вођене између 9. и 12. октобра непобитно су потврдиле ова предвиђања. Тих дана вођене су љуте борбе нарочито јужно од Рама, код Костолца, у околини Липе и северно од Смедерева. Чак је и непријатељска штампа признала да су наше снаге пружиле жесток отпор. Непријатељски извештаји о заузимању појединих села и стратешких тачака били су представљени као да се ради о освајању читавих области. На правцу од Београда непријатељ није остварио значајне резултате. Наше операције су ту биле усклађене с дешавањима на Моравском фронту. Код Забрежја је непријатељ нападао три до четири пута дневно, увек уз интензивну артиљеријску паљбу и употребу бојних отрова. Узалудно. Нису се ни макли. Сви ти напади резултирали су великим непријатељским губицима и заробљавањем хиљаду војника, укључујући више десетина официра.

На Дрини и код Дреновца непријатељ није имао успеха. Јак отпор наших снага приморао га је да довуче свеже трупе с Моравског фронта, што је довело до још крвавијих битака. Упркос томе што је имао бројчано троструко надмоћнију пешадију и двоструко надмоћнију артиљерију, непријатељ је напредовао веома споро, борећи се за сваки брег и свако село. Битке за Вучјак, Смедерево, Липе, Радинац, Пец, Братинац, Пожаревац, Љубичево, Враново, као и за положаје код Анатеме и Душника, толико су успориле напредовање непријатеља, да су се наше јединице 15. октобра налазиле на линији: Петровац–Вучјак–Пожаревац–Забрка–Раброво, шест километара од главног непријатељског прелаза преко Дунава. До тог момента на овом делу фронта непријатељ није постигао успех. У правцу Београда, Забрежја и Шапца бориле су се искључиво аустроугарске трупе, које су по све-

му биле инфериорне у односу на немачке јединице. На Моравском фронту и другим правцима, борбе су се наставиле с великом жестином, а након 17 дана, 24. октобра, наше снаге су држале линију Козјак–Клисура–Свилајнац–Рача–Наталинци–Топола–Лазаревац–Ваљево–Љубовија, четрдесет километара од Саве и Дунава.

Бугари су нас 11. октобра напали дуж целе граничне линије, тако што су кренули у правцу Књажевца. Објава рата српској влади упућена је тек 12. октобра. Тако смо били принуђени да се боримо на босанском фронту дугачком 160 км, фронту на Сави и Дунаву дугом 250 км и уз Бугарску 450 км, што значи да је фронт био дугачак укупно 900 км. Уласком Бугарске у рат, оружане снаге које су се бориле против Србије су бројале укупно 11 немачких, 6 аустроугарских и 8 бугарских дивизија, од којих је свака дупло јача од сваке немачке. Упркос томе, наше трупе су се на свим фронтовима храбро бориле. Бугари су концентрисали главнину својих снага на стару српску границу, али им није успело да напредују са граничне линије, осим у планинском подручју у правцу Светог Николе, где су продрли око 10 километара на нашу територију, и у правцу јужне Мораве, где су заузели Врање. У новим провинцијама, међутим, остварили су већи успех.

Борбе за Београд (Аустријски извори)

У уторак, 5. октобра, почела је паљба тешке артиљерије, концентрисане на простору Земуна, на окупиране положаје и војне објекте у непријатељском граду Београду, без одговора српске артиљерије. Осим тога, артиљерија наших савезника, која се налазила на северној обали Дунава је, уз минималну подршку пешадије, успешно гађала српске артиљеријске положаје на Врачару, који су штитили североисточни фронт Београда. Српска пешадија примећена је дуж обала Дунава и Саве, као и на малој Ади Циганлији низводно од железничког моста на Сави. После релативно умереног почетног бомбардовања, у среду поподне почело је интензивно дејство артиљерије. Осматрање, укључујући и оно које су обављали извиђачки авиони, показало је да је дејство било нарочито успешно у северном делу Београда, где је дошло до неколико великих пожара.

Српска артиљерија је и даље ћутала, а до поноћи је прва група пешадије припремљена за прелазак. Коришћене су спојене барже, провучене тегљачима око Великог ратног острва, које између Земуна и Београда запљускују два главна крака ушћа Саве и Дунава, и довучене до источног рукавца Дунава у близини Београда. У два сата, у ноћи између среде и четвртка уследило је интензивно артиљеријско гранатирање и уништен је српски рефлектор на Калемегдану, који је поново био активиран. Тешка артиљерија је дејствовала против положаја на Врачару, као и против српских

утврђења на Бановом брду, која су могла угрожити прелазак Саве у близини железничког моста. Главни циљ артиљеријских дејстава у четвртак ујутру било је задржавање српских батерија које су могле да угрозе припремљени прелаз преко Дунава и Саве. Могло се претпоставити да је српска артиљерија и претходног дана ћутала само како би сачувала муницију да спречи прелаз и како не би прерано одала своје положаје. У четвртак у зору, око 4:50, неколико батаљона се већ налазило на српском тлу. Прво искрцавање обављено је на дунавској обали источно од Београда, где је пешадија са понтона одмах напала оближњи железнички насип. Ватра српске пешадије и митраљеза, утврђених на железничком насипу, претходно је ућуткана масовном артиљеријском паљбом. Срби су се жестоко бранили, те је дошло до огорчених борби прса у прса, из којих је само неколицина храбрих бранилаца успела да се спасе. Пребачене пешадијске јединице су потом, са своје стране, успеле да се утврде на насипу разореном гранатама. Узалудно је српска тешка артиљерија дејствовала с Калемегдана у правцу Дунава. Убрзо је попустила пред интензивним гранатирањем нападача.

Када се потпуно разданило, преласци су обустављени, јер би непријатељска артиљерија имала чисту мету. Батаљони, који су се први искрцали, храбро су истрајавали на непријатељској обали Дунава. Иза леђа им је била широка река, а током дана су били без икаквог контакта са својима. У четвртак је наша артиљерија цео дан поново дејствовала против српских положаја на Врачару, Бановом брду и Тврђави. Под окриљем ноћи, искрцавање је настављено са Коњске аде преко пута београдске обале Дунава, а пешадији су се придружили и делови артиљерије и коњице. Српска артиљерија је са Калемегдана и Врачара покушавала да поремети искрцавање, па су активирани и српски минобацачи.

У петак рано ујутру избили су жестоки улични сукоби пешадије са српским снагама, које су се повлачиле. Северни део Београда освојен је током преподнева. Поред српске вој-

ске, у борбама су учествовали и поједини цивили. Борбе су широм града трајале читавог дана. Истовремено, немачке снаге су прешле Саву преко Аде Циганлије и продрле у Београд са западне стране. У раним јутарњим сатима 9. октобра, на конаку кнеза Милоша завијориле су се аустроугарска и немачка заставица.

Српски приказ:

Ниш, 14. октобар. Непријатељ свој улазак у Београд дугује околности да смо желели да избегнемо дуготрајно гранатирање овог отвореног града.⁴ Пошто није успео да деморалише наше трупе гађањем наших положаја на Сави и Дунаву, непријатељ се одлучио за систематско уништење града. Београдско становништво било је изложено артиљеријској паљби из топова великог калибра. Број жртава је био огроман. Гранатирање, које је почело 5. октобра поподне, трајало је непрекидно до 8. октобра, свакога дана од шест сати ујутру. Непријатељ је испалио на хиљаде граната различитог калибра, не штедећи ни болнице. Гранатирање је спроведено ме-

⁴ Напомена: У вези са Београдом као „отвореним градом“ треба рећи и следеће – Берлинским уговором из 1878. Београд је дефинисан као „неутврђен“ град, зато што се тамошња тврђава не може сматрати тврђавом у складу с модерним схватањима, већ представља стару, трошну грађевину из римског и турског доба, без било какве арматуре или неке друге новије техничке конструкције која има одбрамбене карактеристике. Истим уговором, Србији није дозвољено да тврђаву обнови, па чак ни да на њој изведе било какву реконструкцију или измену, што је спречило да утврди топове. Трофеји, нађени у овом рату на горњем платоу, били су стари турски топови из некада богатог Војног музеја савременог са земљом. Уништени су експонати милионске вредности.

Поред њега, окружени импозантним стаблима, налазили су се: ресторани, касарне, болнице и друге зграде са канцеларијама администрације ратне управе. Читав велики комплекс није представљао бедеме утврђења изоловане од света, већ је служио као веома занимљива историјска знаменитост коју су посећивали како домаће становништво, тако и странци. У овом облику, он је самом граду давао карактер „слободног града“ који, према међународном праву, никада није ни смео бити гранатиран.